

**ФОРМИ ТА МЕТОДИ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ЗАКОНІВ
ОРГАНАМИ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ СПРАВ ПРО ВИМАГАННЯ**

Прагнення України увійти повноправним членом до Європейського співтовариства зумовлює визнання, прийняття і запровадження нею тих інституційних засад, які давно вже стали нормою у країнах – членах ЄС. Серед визначальних напрямків у цій багатоплановій роботі є захист прав суб'єктів права власності, в тому числі і від такого суспільно небезпечного посягання на відносини права власності, як вимагання.

Закон визначає вимагання як вимогу передачі чужого майна чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру з погрозою насильства над потерпілим чи його близькими родичами, обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодження чи знищення їхнього майна або майна, що перебуває в їх віданні чи під охороною, або розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберігати в таємниці (ст.189 КК України).

Вимагання відноситься до групи насильницько-корисливих злочинів і посягає на всі види власності. Проте останнім часом, як свідчить прокурорсько-судова практика, спостерігається різке зростання вимагань, особливо його кваліфікованих форм. Причому, майже 70 % таких злочинів вчиняється злочинними угрупованнями. Саме їх розкриття потребує значних зусиль.

Предметом вимагання є гроші, машини, квартири, земельні ділянки, коштовності. Все частіше предметом вимагання стають документи на право володіння власністю, комерційною структурою тощо.

Вимагання, як правило, ретельно готується. Злочинці збирають відомості про діяльність об'єкта вимагання, вивчають його спосіб життя, збирають компрометуючі матеріали тощо. В цей період підбирається зброя, спеціальні засоби, місця захоплення заручників та жертв, місця їх утримання, встановлюються зв'язки з корумпованими працівниками органів влади, правоохоронних органів.

По завершенню підготовчого стану злочинці пред'являють особі вимоги телефоном чи через третіх осіб щодо передачі майна або права на нього. Вимога супроводжується погрозою застосування насильства чи обмеження прав, свобод або охоронюваних законом інтересів, посягаючи на його близьких родичів чи розголошення відомостей, які потерпілий або його близькі родичі бажають зберегти в таємниці. У разі незгоди власника майна, за вимогою вимагачів останні можуть дійти до виконання своєї погрози. Практика свідчить, що вимагачі все частіше використовують захоплення потерпілих, їх родичів, яких нерідко піддають катуванню.

Трапляються і інші способи вимагання:

- азартні ігри чи розваги з наступною вимогою сплатити борг за програш або певну суму за розваги,
- пропозиція керівникам підприємств щодо охорони їх об'єктів чи життя:

- вимога сплатити борг від імені кредитора чи збитків за зівання угоди, прострочення сплати грошей за проведену операцію;
- пропозиція фінансової допомоги під високий процент, який після укладення угоди подвоюється;
- пропозиція будь-якого непотрібного товару за дуже високу ціну.

Слід мати на увазі, що вимагання характеризується місцем та часом зустрічей вимагачів із потерпілим. При цьому місце та час зустрічей вимагачі визначають самі. Важливим моментом є також місце і час викрадення потерпілих, відносини між злочинцями та потерпілими, а також склад дій вимагачів. У ряді випадків вони не приховують свою діяльність, навмисно не приховують свої дії, залякуючи інших осіб.

Потерпілими від таких злочинців, як правило, стають особи двох категорій: які ведуть законослухняний спосіб життя і мають певні доходи від своєї діяльності; які ведуть протиправний спосіб життя. Про останніх вимагачі дізнаються при вчиненні ними сумнівних угод, порушенні закону (в тому числі і кримінального – наркоділки, шахраї тощо). Якщо перша категорія осіб може звернутися до правоохоронних органів у випадках вчинення проти них вимагання, то друга – переважно це не роблять. Тому латентність цих злочинів надто висока.

Носіями інформації у справах про вимагання є: гроші, коштовності, будь-яке майно; пакувальний матеріал, в якому знаходиться майно, передане злочинцям; вогнепальна зброя, набої, сліди пострілу; холодна зброя та спеціальні засоби; вибухові пристрої та вибухова речовина, сліди вибуху; знаряддя катування та сліди від них на потерпілих та інших об'єктах; біологічні об'єкти; документи на право володіння будь-яким майном, або такі, що свідчать про певні фінансові операції; фонограми і відеограми тощо.

Від правильного організованого прокурорського нагляду багато в чому залежить законність та обґрунтованість порушення кримінальних справ про вимагання, а також відмова в їх порушенні. Зазначений нагляд здійснюється шляхом:

- а) перевірки прокурором законності та обґрунтованості постанов про порушення кримінальних справ;
- б) перевірки законності та обґрунтованості постанов про відмову в порушенні кримінальних справ.

Підставою для порушення кримінальних справ про вимагання, як правило, є заява потерпілих і безпосереднє виявлення правоохоронними органами ознак злочину.

Хоча перевірка заяв (повідомлень) про злочини здійснюється в процесуальних формах, вона не може здійснюватися за допомогою слідчих дій. До таких процесуальних дій відноситься витребування необхідних матеріалів, отримання пояснень, за допомогою яких можливе здійснення перевірки заяв (повідомлень) про злочини, з моменту надходження до органів, уповноважених порушити кримінальну справу, відомостей про вчинення чи підготовку злочину, тобто з моменту підстави для порушення кримінальної справи починається кримінальний процес.

Слід мати на увазі, що інформація, яка надійшла про вимагання, потребує ретельного вивчення, оцінки та перевірки, оскільки практиці відомі випадки, коли злочинні структури з'ясовували стосунки між собою з допомогою правоохоронних органів шляхом неправдивих повідомлень про вимагання.

Для початку перевірки заяви про вимагання найбільш характерні такі ситуації:

а) вимагачі спіймані на гарячому під час передачі їм потерпілим грошей, цінностей тощо;

б) предмет вимагання потерпілими передано злочинцям ;

У всякому випадку за наявності таких обставин треба невідкладно вирішувати питання про порушення кримінальної справи та затримання вимагачів у зв'язку з безпосереднім викриттям правоохоронними органами ознак вимагання чи у зв'язку із заявою потерпілих.

Успіх вирішення ситуації багато в чому залежить від ефективності затримання, для чого необхідно попередити заявника про кримінальну відповідальність за неправдиве повідомлення та одержати від нього протокол – заяву про вимагання; створити слідчо-оперативну групу та розподілити функціональні обов'язки; розробити план розслідування злочину, передбачивши заходи правового, організаційного та оперативного – розшукового характеру щодо забезпечення безпеки заявника та його близьких родичів.

Після порушення кримінальної справи про вимагання копія постанови, винесеної слідчим органом внутрішніх справ, невідкладно повинна бути надіслана прокуророві. Це дає прокуророві можливість не тільки знати про вчинений злочин, а й підключитися до його розслідування. Вивчивши постанову, а за необхідності і матеріали, які були підставою до порушення кримінальної справи, прокурор повинен перевірити законність та обґрунтованість цього процесуального документа, дати йому правову оцінку (погодитися чи не погодитися).

Досудове розслідування – друга стадія кримінального процесу, якій передує порушенню кримінальної справи. Функціональне призначення цієї стадії полягає в тому, щоб зібрати і закріпити докази й тим самим підготувати справу до судового розгляду.

Слід погодитися з тим, що стан законності правозастосовчої діяльності у кримінальному процесі взагалі і в його досудових стадіях оцінюється з огляду на те, наскільки дії та рішення її учасників відповідають вимогам чинного закону [1]. При цьому в першу чергу, очевидно, мова повинна йти про відповідність закону найбільш значущих за своїми наслідками дій та рішень органів та посадових осіб, які здійснюють процесуальні повноваження.

У стадії попереднього розслідування прокурор здійснює нагляд за законністю рішень, які приймає слідчий, а також дій, що ним вчиняються. Під час розслідування прокурор в ряді випадків бере на себе вирішення таких головних питань розслідування, як: напрямок розслідування; притягнення особи як обвинуваченого; обсяг обвинувачення та кваліфікація вчиненого злочину; достатність зібраних доказів; запобіжні заходи щодо обвинуваченого.

Вказівки прокурора слідчому у зв'язку з порушенням та розслідуванням ним кримінальних справ є обов'язковими.

Нагляд за законністю в стадії досудового розслідування прокурор здійснює виходячи із завдань, які на нього покладені законом в таких формах: а) попередження порушень законів; б) виявлення порушень законів, причин, що їх породжують, та умов, які їм сприяють; в) реагування на порушення законів та умов, що впливали на них. При цьому під розмірами нагляду ми будемо розуміти цілеспрямовану діяльність прокурора щодо попередження, виявлення та усунення порушень закону при розслідуванні злочинів шляхом реалізації наданих йому для цього повноважень [2].

Серед форм прокурорського нагляду особливе місце посідають ті, що спрямовані на виявлення порушень закону, причин, що їх породжують, та умов, які їм сприяють. На нашу думку, до таких форм можна віднести наступні:

1) *особиста перевірка кримінальних справ*, документів та інших відомостей про вчинення злочину, про хід розслідування, спрямування розслідування, встановлення осіб, які вчинили злочини, обсяг пред'явленого їм обвинувачення; повноту та об'єктивність розслідування; додержання прав та законних інтересів громадян у ході розслідування;

2) *дача письмових вказівок слідчому* щодо обрання запобіжного заходу та його скасування; кваліфікації злочину; провадженні окремих слідчих дій та розшуку осіб, які вчинили злочин;

3) *дача згоди на обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту*;

4) *участь у слідчих діях*, які виконує слідчий;

5) *санкціонування* проведення обшуку, відсторонення обвинуваченого від посади та інших дій слідчого у випадках, передбачених законом;

6) *продовження строків розслідування* у випадках і порядку, встановлених законом;

7) *дача згоди на закриття кримінальної справи* слідчим у випадках, передбачених законом;

8) *розгляд скарг та клопотань обвинуваченого*, його захисника, інших учасників процесу та зацікавлених осіб;

9) *особисте проведення розслідування у справі* у повному обсязі чи особисте провадження окремих слідчих дій;

10) *затвердження обвинувального висновку* та направлення справи до суду.

Із формами прокурорського нагляду тісно пов'язані методи його здійснення, тобто способи та засоби використання передбачених законом форм реалізації повноважень прокурора. Правові засоби (форми) визначають, що можуть і зобов'язані робити прокурори, а методи – як їм рекомендується вчиняти свої дії.

Отже, здійснюючи нагляд за додержанням законів органами досудового слідства, прокурор повинен визначитися щодо конкретних форм його здійснення та вирішити, які методи та способи він буде застосовувати у конкретній ситуації.

Практика виробила наступну методичку нагляду за виконанням законів органами досудового слідства:

- 1) облік усіх справ, які знаходяться у піднаглядovому органі; визначення тих, які потребують першочергової уваги;
- 2) виділення як першочергових об'єктів наглядової діяльності «вузьких місць» та типових порушень закону;
- 3) визначення конкретних форм нагляду щодо цілей наглядової діяльності;
- 4) вибір оптимальних методів під час реалізації кожної із форм нагляду за виконанням законів органами досудового слідства.

Для здійснення ефективного нагляду за додержанням законів органами досудового слідства при розслідуванні справ про вимагання прокурор перш за все повинен добре орієнтуватися у типових слідчих ситуаціях, знати методику їх розслідування та особливості тактики проведення окремих слідчих дій. Зокрема, вельми ефективним при розслідуванні вимагань є прослуховування та звукозапис телефонних переговорів та наступне проведення фоноскопичної експертизи. У всякому випадку численність видів слідів злочину передбачає і численність судових експертиз під час розслідування вимагань: трасологічних, балістичних, авторознавських та почеркознавських, техніко-криміналістичних експертиз документів, біологічних тощо.

Отже, роль прокуратури в забезпеченні законності при розслідуванні справ, в тому числі і про вимагання, полягає у використанні різноманітних форм і методів нагляду з метою виявлення, усунення та попередження порушень закону.

Список літератури: Соловьев А.Б., Токарева М.Е., Халиулин А.Г. Прокурорский надзор за исполнением законов при расследовании преступлений. М., 2000.
2. Бакаев Д.М., Цымбалистенко И.Ф. Сущность, задачи, форма и методы прокурорского надзора за соблюдением законов органами дознания и досудебного следствия. Х., 1997.

Надійшла до редколегії 02.07.03